

УДК 343.713

В. В. ШЕНДРИК,

*кандидат юридичних наук,
начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

І. О. КРЕПАКОВ,

*викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ВИМАГАНЬ І ЗАХОДИ ЩОДО ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

Аналіз кримінальної статистики свідчить, що дедалі більше громадян обирає для задоволення своїх потреб і досягнення поставлених цілей саме кримінальний спосіб поведіння, особливо в умовах загальної світової кризи, коли спостерігається різке зниження матеріального становища основних верств населення. Серед найбільш небезпечних кримінальних проявів особливе місце посідає вимагання, яке привертає до себе увагу науковців та практиків різних галузей знань: кримінального права, кримінології, криміналістики, економіки тощо, що пов'язано як із зростанням кількості злочинних посягань, збільшенням заподіяних збитків цим злочином, так і з ускладненням механізмів його вчинення. Без перебільшення можна сказати, що вимагання належить до категорії професійних злочинів, його організатори і виконавці мають високу злочинну кваліфікацію і глибокі знання у сфері психології. Злочинці, які вчиняють даний злочин, як правило, добре орієнтуються у кримінальному, кримінально-процесуальному, податковому, страховому та іншому законодавстві. Тому особливо важливо протиставити їх злочинним діям своєчасні й кваліфіковані заходи з попередження та розкриття цих злочинів.

Окремі аспекти попередження та розкриття вимагань були досліджені в роботах К. В. Антонова, О. М. Бандурки, О. Ф. Доляженкова, І. П. Козаченка, Д. Й. Никифорчука, В. Л. Ортинського тощо. Проте багато проблем в існуючих наукових працях досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої оперативно-розшукової проблематики, без комплексного підходу, що актуалізує обраний напрямок наукового пошуку.

Метою цієї статті є розгляд інституту попередження вимагань підрозділами карного розшуку у повній відповідності з вимогами чинного законодавства, указів Президента, постанов Кабінету міністрів України, відомчих нормативних актів, розроблених на основі перевірених наукових концепцій з урахуванням передового досвіду практики.

Попередження злочинів є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. На думку більшості вчених, попередження злочинності є складовою частиною боротьби з цим соціальним явищем. У роботах багатьох авторів справедливо наголошується, що злочини вчинятимуться завжди, поки існує людина, оскільки причина будь-якого злочину закладена перш за все в людині. Злочин, як і будь-який людський вчинок, є результатом взаємодії індивідуальних властивостей особи й об'єктивної ситуації. При цьому необхідно враховувати, що злочинністю управляють переважно статистичні закономірності й справити щонайменший вплив на ці закономірності можна лише вплинувши на причини злочинності й умови, що сприяють здійсненню конкретних злочинів [1, с. 50].

Попередження злочинів є особливим видом соціального управління. Мета цього виду діяльності полягає в забезпеченні безпеки цінностей, що охороняються, та в розробці і здійсненні системи цілеспрямованих заходів, спрямованих на недопущення кримінально каранних посягань [2, с. 8].

Вчені виділяють у попередженні злочинів ряд складових частин (елементів): профілактику (загальну і індивідуальну), запобігання

злочинам, що готуються та припинення злочинів [3]. Кожний із зазначених елементів є відносно самостійним, але всі вони взаємопов'язані, мають одну і ту саму головну мету – не допустити вчинення злочину. У той же час ця мета досягається різними за своїм змістом заходами з використанням різних сил, методів і засобів. Оперативні підрозділи органів внутрішніх справ у ході оперативно-розшукової діяльності, направленої на попередження злочинів, використовують специфічні для цих підрозділів сили, засоби, методи і заходи (осіб, які надають конфіденційне сприяння органам внутрішніх справ, оперативно-розшукові заходи, спеціальні технічні засоби тощо)

На нашу думку, сучасний рівень теорії оперативно-розшукової діяльності і практики боротьби зі злочинністю об'єктивно свідчить про існування самостійної форми оперативно-розшукової діяльності – оперативно-розшукове попередження злочинів. Принциповою особливістю даної форми є те, що вона здійснюється оперативними підрозділами з використанням як гласних, так і негласних форм роботи і направлена на осіб, схильних до вчинення злочинів, з метою їх позитивної переорієнтації, а також на нейтралізацію криміногенних чинників, що негативно впливають на них.

Основний обсяг роботи щодо боротьби з вимаганням виконують підрозділи карного розшуку. Основними обов'язками працівників підрозділів карного розшуку щодо попередження вимагання є:

- виявлення у ході проведення оперативно-розшукових заходів причин і умов, що сприяють учиненню таких злочинів, і вживання заходів щодо їх усунення;
- проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення осіб, які займаються приготуванням або замахом на досліджувані злочини, документування, припинення їх злочинних дій і притягнення до кримінальної відповідальності;
- здійснення взаємодії зі співробітниками інших оперативних підрозділів (зокрема ВДСБЕЗ, БОЗ), обмін інформацією стосовно осіб, які перебувають на обліку в цих підрозділах і здійснення сумісних заходів щодо попередженню злочинів такими особами;
- проведення оперативно-розшукових заходів серед осіб, схильних до вчинення шахрайства, виявлення й роз'єднування злочинних груп;
- проведення оперативно-розшукових заходів щодо контролю за особами, які перебу-

вають під адміністративним наглядом міліції, а також засуджених до заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, з метою попередження вчинення з боку таких осіб повторних злочинів.

Основними напрямками оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження вимагання є:

- 1) встановлення основних причин учинення таких злочинів та умов, що сприяють їх здійсненню, вжиття заходів до їх усунення (загальна профілактика);
- 2) встановлення осіб, схильних до вчинення досліджуваних злочинів, і вжиття щодо них заходів індивідуальної профілактичної дії (індивідуальна профілактика);
- 3) встановлення осіб, які готують такі злочини, і вживання оперативно-розшукових заходів, що виключають реалізацію задумів цих осіб (запобігання злочинів);
- 4) виявлення осіб, що готують учинення досліджуваних злочинів, а також осіб, що чинять замах на їх здійснення; припинення таких злочинних дій (припинення злочинів).

Аналіз узагальненої практики боротьби з вимаганнями свідчить про те, що осіб, від яких можна очікувати вчинення таких злочинів, слід виявляти серед:

- раніше засуджених за вчинення корисливо-насильницьких злочинів;
- членів організованих злочинних груп (злочинних співтовариств);
- осіб, що ніде не працюють, зловживають спиртними напоями;
- неповнолітніх, які перебувають на обліку в Кримінальній міліції у справах дітей (далі – КМСД) за корисливо-насильницькі злочини і правопорушення.

Незважаючи на те, що частка неповнолітніх злочинців серед осіб, що вчинили вимагання, незначна, підрозділам КМСД відводиться особливе місце в профілактиці даних злочинів. Деякі за своїм характером та способом життя схильні до вчинення корисливо-насильницьких злочинів, сприяють організації персоніфікованих профілактичних заходів стосовно даних осіб. Якщо профілактична робота щодо таких неповнолітніх виявиться позитивною, то в майбутньому ними не буде вчинено сотень досліджуваних злочинів. Гостро постають проблеми оперативної обізнаності про злочини в молодіжних злочинних угрупованнях, що готуються, і взаємодії служб і підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження

підліткової злочинності [16]. Проведені раніше дослідження свідчать, що відсутність своєчасного взаємного інформування про кримінально активних підлітків між підрозділами у справах дітей і підрозділами карного розшуку призводить до того, що значна їх частина виявляється за фактами здійснення злочинів, а не на стадії готування до них [17, с. 95–97]. Активно відбувається процес залучення підлітків, схильних до здійснення злочинів, до організованих злочинних угруповань. Організована злочинність стала «вихователем» значної частини підростаючого покоління, крупним працедавцем у злочинній сфері. Ефективність профілактичної роботи підрозділів у справах дітей щодо неповнолітніх, схильних до вчинення злочинів, з різних причин залишається на досить низькому рівні.

Встановлення осіб, що готують вчинення вимагання, і вжиття оперативно-розшукових заходів, що виключають реалізацію задумів цих осіб, а також виявлення осіб, що готують здійснення таких злочинів або тих, які роблять замах на їх учинення, і припинення їх злочинних дій (запобігання і припинення злочинів). Високий ступінь суспільної небезпеки даних злочинів висуває перед оперативними підрозділами органів внутрішніх справ завдання своєчасного виявлення осіб, що задумують їх учинення, і вжиття заходів, що перешкоджають переростанню задуму в замах на злочин. Для успішного вирішення цього завдання необхідно встановити наявність наміру на вчинення вимагання у конкретної особи або групи осіб. Даний етап профілактичної діяльності викликає найбільші складнощі, оскільки особи, схильні до вчинення досліджуваних злочинів, прагнуть приховати свої наміри не тільки від правоохоронних органів, але і від свого близького оточення.

Значна частина інформації про осіб, що задумують учинення досліджуваних злочинів і готують їх здійснення, надходить до оперативних підрозділів органів внутрішніх справ від осіб, що надають конфіденційне сприяння. Як правило, в інформації, що надійшла від конфідентів, містяться відомості про бажання конкретної особи або групи осіб вчинити напад на особу з метою отримання грошей, майна та про підготовчі дії до здійснення такого злочину.

Іншим джерелом інформації про осіб, що задумують або готують досліджувані злочини, є заяви й повідомлення громадян; відомості, що надходять з інших підрозділів та органів

внутрішніх справ, а також інших правоохоронних органів; протоколи допитів підозрюваних і обвинувачених, явки з повинною, в яких містяться відомості про осіб, пов'язаних із затриманими й заарештованими, що задумують або готують такі злочини. До гласних джерел такої інформації належать також матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ, окремі публікації в періодичних виданнях тощо.

Значний обсяг інформації профілактичного характеру можна отримати в результаті особистого пошуку й інших оперативних та оперативно-технічних заходів.

Існують й інші джерела отримання відомостей про осіб, що задумали чи готують вимагання [18]. Залежно від їх виду оперативний працівник обирає спосіб запобігання або припинення вимагання, що готуються. Теорією оперативно-розшукової діяльності і практикою боротьби із злочинністю вироблено два основні способи запобігання злочинам, які готуються [20]:

- 1) створення умов, що ускладнюють підготовку до реалізації злочинного задуму;
- 2) індивідуальний вплив на осіб, що задумують або готують злочини, з метою змусити їх відмовитися від здійснення злочину.

Розглянемо ці способи запобігання злочинам з урахуванням специфіки вчинення вимагання.

Для створення умов, що роблять неможливим або ускладнюють підготовку до реалізації злочинного задуму, оперативному працівнику, в першу чергу, необхідно вжити заходів, спрямованих на посилення охорони суб'єкта злочинного посягання і роз'єднання злочинної групи шляхом ізоляції її членів. Для посилення охорони людини, на яку планується здійснити напад (в більшості випадків це підприємці, співробітники банківських установ, інші заможні люди), доцільно рекомендувати змінити маршрут проїзду містом, посилення фізичної охорони самого підприємця або членів його родини, обмежити доступ до житла сторонніх і малознайомих осіб, встановити кнопку тривожної сигналізації з виведенням її на пульт підрозділу Державної служби охорони, не залишати надовго в квартирі неповнолітніх без нагляду, завести сторожового собаку. У крайньому разі необхідно перевести людину в іншу область чи регіон України.

У ході індивідуального впливу на осіб, що задумали або готують вимагання, перед оперативним працівником постає завдання схилити таких осіб до відмови від реалізації злочинних

намірів. Індивідуальний вплив можна чинити за допомогою конфідентів або шляхом проведення спеціальних бесід особисто оперативним працівником чи за його дорученню іншим.

Результати попередніх досліджень переконливо свідчать, що більше 80 % вимог було вчинено групою осіб. У процесі формування злочинної групи для вчинення досліджуваних злочинів перед оперативним працівником постає завдання роз'єднання й ліквідації такої групи з метою припинення її злочинної діяльності. Найбільш успішно це завдання можна вирішити за допомогою осіб, які конфіденційно співробітничать із правоохоронними органами. Також для роз'єднання злочинної групи доцільно притягнути її найактивніших членів до кримінальної відповідальності за вже вчинений злочин або за адміністративне правопорушення.

У практичній роботі з попередження досліджуваних злочинів необхідно, на нашу думку, частіше використовувати такі заходи впливу на осіб, що задумують чи готують вимогання, як спеціальні профілактичні бесіди про неприпустимість учинення злочинів, що проводяться працівниками органів внутрішніх справ, а також надання практичної допомоги в їх працевлаштуванні, вирішенні житлових проблем.

Нами встановлено, що здійснення на практиці заходів до запобігання даним злочинам на стадії виявлення злочинного наміру або припинення підготовчих дій пов'язано з певними труднощами:

- по-перше, з низьким рівнем професіоналізму оперативних працівників, що призводить до невміння відповідним чином налагодити негласну оперативну роботу і своєчасно вжити заходів попереджувального характеру;

- по-друге, з яскраво вираженим «професіоналізмом» злочинних угруповань, що усклад-

нює виявлення й припинення їх протиправної діяльності;

- по-третє, з можливістю порівняно швидкого і легкого збагачення злочинців при вчиненні досліджуваних злочинів.

Підводячи підсумок розгляду основних напрямів оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ з попередження вимогання, можна зробити висновок, що попередження таких злочинів є найважливішим завданням, що постає перед оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. Результати цієї діяльності головним чином залежать:

- 1) від усунення причин учинення таких злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню;

- 2) від інтенсивності надходження первинної інформації про осіб, від яких можна очікувати вчинення таких злочинів, і повноти їх обліку;

- 3) від якості застосування до таких осіб індивідуально-профілактичного впливу з метою переконати їх відмовитись від учинення злочинів;

- 4) від повного та ефективного застосування всіх сил, засобів, заходів і методів оперативно-розшукової діяльності.

З метою вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ з попередження вимогання доцільно, на нашу думку, вжити таких заходів:

1. Прийняти спеціалізований нормативно-правовий акт – Закон України «Про попередження злочинів», який регулював би діяльність з попередження злочинів на державному рівні.

2. Підрозділам карного розшуку частіше використовувати засоби масової інформації і друковані видання, в яких слід роз'яснювати громадянам основні способи вчинення вимогання і давати рекомендації про те, як не стати жертвою таких злочинних посягань.

Література

1. Шульга В. И. Предупреждение преступности и ее региональная специфика / В. И. Шульга // Территориальные различия преступности : сб. науч. тр. – М. : ВНИИ МВД РФ, 2005. – С. 49–56.
2. Козаченко І. П. До однотипності у викладанні питань оперативно-розшукового попередження злочинів / І. П. Козаченко // Оперативно-розшукова діяльність: проблеми та шляхи їх розв'язання. – Луганськ, 1998. – С. 32–38.
3. Козаченко І. П. Оперативно-розыскная профилактика преступлений. Становление и развитие / И. П. Козаченко // Проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – К. : НИ и РИО КВШ МВД Украины, 1984. – 97 с.
4. Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Негодченко. – Х., 2003. – 17 с.
5. Меживой В. П. Організація і тактика попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / В. П. Меживой. – Л., 2006. – 220 с.

6. Тлумачний словник української мови / [за ред. В. С. Калашника]. – Х. : Прапор, 2003. – 992 с.
7. Курс кримінології : підручник : у 2 кн. Кн.1 Загальна частина / [за заг. ред. О. Джужі ; відп. ред. Я. Кондратьєв]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
8. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : метод. матеріали / [за заг. ред. В. П. Лютого]. – К. : ДДУПВП, 2004. – 112 с.
9. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – 240 с.
10. Про затвердження Положення про критерії оцінки результатів діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України : наказ МВС України № 459 від 12 лип. 2000 р. – К., 2000.
11. Ануфрієв М. І. Актуальні питання підготовки кадрів для оперативних служб ОВС / М. І. Ануфрієв // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1999. – Вип. № 2 (10). – С. 46–48.
12. Кримінологія : учебник. Т. 1 / [под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова]. – М., 1995. – 683 с.
13. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений : материалы к лекциям / А. Г. Лекарь, В. Г. Бобров, А. Ф. Волынский. – М. : УМК УУЗ МВД СССР, 1979.
14. Бордиловский Э. И. Выявление лиц и фактов, представляющих оперативный интерес для органов внутренних дел : лекция / Э. И. Бордиловский. – М. : Акад. МВД РФ, 1992.
15. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная профилактика / С. С. Овчинский. – Караганда : КВШ МВД СССР, 1982.
16. Яницька Н. В. Групова корисливо-насиленницька злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н. В. Яницька. – Х., 2002. – 19 с.
17. Петренко О. І. Державна правова організація профілактики правопорушень серед неповнолітніх / О. І. Петренко // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. – Донецьк : ДІВС, 2002. – С. 95–97.
18. Снігерьев О. П. Оперативно-розыскная информация: проблемы реализации : монография / О. П. Снігерьев, Г. О. Душейко, О. А. Долгий ; за заг. ред. А. М. Подольки і П. В. Коляди. – Суми : Мрія, 2003. – 204 с.
19. Бандурка О. М. Оперативно-розыскная деятельность. Ч. I : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

Надійшла до редколегії 12.03.2010

Анотації

Визначено проблеми оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ з попередження вимагань та запропоновано шляхи їх вирішення. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регулює дану сферу оперативно-розшукової діяльності.

Определены проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел по предупреждению вымогательств и предложены пути их решения. Сформулированы propositions по усовершенствованию законодательства, которое регулирует данную сферу оперативно-розыскной деятельности.

Some problems of operative and search activity within internal affairs agencies on preventing extortion are determined; some ways of their solving are offered. Some propositions on improving the legislation, which regulates this sphere of operative and search activity are formulated.